فصلنامه علمی فقه و حقوق نوین

Journal of Jurisprudence and Modern Law

Home Page: www.jaml.ir

| سال انتشار | ۱۴۰۵ | شماره انتشار | | دوره انتشار | | | صفحات | ۱۸-۱ |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|

# واکاوی زیان‌های مواد مخدر در پرتوی مقاصد الشریعۀ

**آقای محمد عمر مبارز و آقای دکتر احمد مسعود اختری**

دانشجوی دکتری فقه مقارن جامعۀ المصطفی نمایندگی گلستان

گروه فقه ثقافت اسلامی دانشگاه آریا بلخ افغانستان

## چکیده

مواد مخدر از جمله پدیده‌های آسیب‌زای جامعه معاصر شمرده است که پیامدهای آن، افزون بر سلامت جسمی و روانی افراد، حوزه‌های خانوادگی، اخلاقی، اقتصادی و امنیت اجتماعی را نیز تحت تأثیر قرار داده است مسئله اصلی این پژوهش، آسیب‌های مواد مخدر در سطوح فردی و اجتماعی در سپهر تبیین مبانی و ادله است که بر اساس آن‌ها مصرف، تولید و دادوستد زیان‌بار مواد مخدر بررسی شده است.گسترش مصرف مواد مخدر، به‌ویژه در میان جوانان، ضرورت شناخت این آسیب‌ها و تبیین مستند حکم شرعی آن‌ها را در راستای پیشگیری از اعتیاد و اصلاح نگرش‌های نادرست درباره مشروعیت مصرف و تجارت این مواد دوچندان ساخته است. بر همین اساس، پژوهش حاضر با هدف بررسی آسیب‌های فردی و اجتماعی مواد مخدر و تبیین حکم شرعی آن‌ها در پرتو مقاصد الشریعۀ انجام شد. روش این تحقیق از نظر گردآوری اطلاعات، کتابخانه‌ای ـ اسنادی و از نظر شیوه اجرا، توصیفی ـ تحلیلی است یافته‌های پژوهش حاکی از آن است؛ مصرف غیرپزشکی مواد مخدر، متناسب با نوع ماده، میزان و مدت مصرف، زمینه‌ساز اختلال در عملکرد دستگاه عصبی، تضعیف قوای جسمی و روانی، کاهش تمرکز و قدرت تصمیم‌گیری و ایجاد وابستگی می باشد؛ درسطح فردی واجتماعی زمینه بروز برخی رفتارهای مجرمانه و تحمیل هزینه‌های سنگین را بر خانواده و جامعه انجامیده است؛ بررسی مبانی و ادله شرعی نشان داده است که مصرف زیان‌بار و غیرمجاز مواد مخدر، با استناد به اصول مقاصدی حفظ عقل و نفس، اصل منع اضرار به خود و دیگران، قاعده فقهی «لا ضرر و لا ضرار» و نهی از تعاون بر گناه، ممنوع و حرام بود؛ مبنای ممنوعیت شرعی مواد مخدر، مجموعه‌ای از ادله نقلی، اصول فقهی و مبانی مقاصدی، در استنباط و تبیین حکم شرعی آن‌ها نقش اساسی داشتند.

**واژگان کلیدی**: مواد مخدر، زیان‌های فردی، آسیب‌های اجتماعی، حکم شرعی، شریعت اسلامی، فقه اسلامی.

**طبقه‌بندی : JEL فقه – حقوق – جزا و جرم شناسی – حقوق بین الملل – حقوق خصوصی**

فصلنامه علمی فقه و حقوق نوین
Journal of Jurisprudence and Modern Law
Home Page: www.jaml.ir

# An Examination of the Harms of Narcotic Drugs in Light of the Objectives of Sharia (Maqāṣid al-Sharīʿah)

## Abstract

Narcotic drugs are among the major harmful phenomena of contemporary society, affecting not only physical and mental health but also family life, morality, the economy, and social security. The increasing prevalence of drug use, particularly among young people, highlights the need to examine its individual and social consequences and clarify its Islamic legal status. This study aims to investigate the harms of narcotic drugs and explain their prohibition in light of *Maqāṣid al-Sharīʿah* (the Objectives of Islamic Law). The research employs a library-based and documentary method for data collection and a descriptive-analytical approach for examining the subject. The findings indicate that the non-medical use of narcotic drugs, depending on the type of substance, dosage, and duration of use, may impair nervous system functioning, weaken physical and mental faculties, reduce concentration and decision-making abilities, and cause dependence. At the social level, it may contribute to criminal behavior and impose substantial financial and social burdens on families and communities. The Islamic legal analysis demonstrates that the harmful and unauthorized use of narcotic drugs is prohibited based on the objectives of preserving intellect (*Hifz al-ʿAql*) and life (*Hifz al-Nafs*), the prohibition of harm, the legal maxim *La Darar wa La Dirar*, and the prohibition of cooperation in sin. The study concludes that textual evidences, jurisprudential principles, and the objectives of Sharia collectively provide a sound basis for establishing and explaining the prohibition of harmful narcotic drug use.

**Keywords**: Narcotic Drugs, Individual and Social Harms, Islamic Jurisprudence, Maqāṣid al-Sharīʿah, Islamic Legal Ruling.

فصلنامه علمی فقه و حقوق نوین
Journal of Jurisprudence and Modern Law
Home Page: www.jaml.ir

## متن مقاله

در آموزه‌های اسلامی، حفظ جان، عقل، نسل، دین و مال از اهداف اساسی شریعت به شمار می‌رود و هر عاملی که این مصالح را در معرض آسیب قرار دهد، از منظر شریعت اسلامی قابل قبول نیست؛چنانچه قرآن کریم می‌فرماید: «وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ» (البقره: ۱۹۵). همچنین، قاعده نبوی «لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ» از مبانی مهم فقه اسلامی در منع رفتارهای زیان‌بار و جلوگیری از اضرار به نفس و دیگران محسوب می‌شود مواد مخدر از مهم‌ترین آسیب‌های جوامع معاصر به شمار می‌رود که پیامدهای آن تنها به سلامت جسمی و روانی مصرف‌کنندگان محدود نیست، بلکه ابعاد مختلف زندگی خانوادگی، اقتصادی، اخلاقی و امنیت اجتماعی را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهد

بر این اساس، مواد مخدر به دلیل آثار زیان‌بار جسمی و روانی و تأثیر آن‌ها بر عقل و سلامت انسان، از موضوعات مهم محسوب می‌شوند از همین جهت پرسش اصلی که در این زمینه مطرح می شود این است که زبان های فردی و اجتماعی مواد مخدر در پرتوی مقاصدالشریعه اسلامی چیست؟

تبیین حکم این مواد مستلزم شناخت ماهیت و آثار هر یک و تفکیک دقیق مفاهیم مسکر، مخدر و مفتر است؛ زیرا ارزیابی فقهی آن‌ها صرفاً به عنوان مسکر محدود نمی‌شود، بلکه قواعدی همچون لاضرر، حرمت اضرار به نفس و دیگران و مقاصد شریعت نیز در این زمینه اهمیت دارند.

با وجود مبانی یادشده، در برخی جوامع اسلامی همچنان برداشت‌های نادرستی درباره ماهیت و حکم شرعی مواد مخدر وجود دارد. گاهی به دلیل تفاوت آثار این مواد با مشروبات الکلی، تصور می‌شود که برخی از آن‌ها مشمول ممنوعیت شرعی نیستند؛ درحالی‌که گسترش مصرف مواد مخدر، به‌ویژه در میان جوانان، علاوه بر تهدید سلامت فردی، موجب تضعیف بنیان خانواده، افزایش آسیب‌پذیری اجتماعی و تحمیل هزینه‌های اقتصادی و درمانی بر جامعه می‌شود.در سطح بین‌المللی نیز مقابله با مواد مخدر به یکی از موضوعات مهم سیاست‌گذاری عمومی است. تصویب کنوانسیون واحد مواد مخدر سازمان ملل متحد در سال ۱۹۶۱ و اسناد تکمیلی مرتبط با آن، بیانگر ضرورت همکاری دولت‌ها برای کنترل تولید و توزیع غیرقانونی این مواد است. با این حال، مقابله مؤثر با این پدیده تنها از طریق اقدامات قانونی و انتظامی امکان‌پذیر نیست، بلکه به راهکارهای آموزشی، فرهنگی، درمانی و پیشگیرانه نیز نیاز دارد.

بررسی پیشینه موضوع نشان می‌دهد که مواد مخدر از جنبه‌های پزشکی، روان‌شناختی، اجتماعی و حقوقی مورد مطالعه قرار گرفته و برخی پژوهش‌های فقهی نیز به بررسی حکم مسکرات و مواد مخدر پرداخته‌اند؛ بااین‌حال، تحلیل هم‌زمان زیان‌های فردی و اجتماعی این مواد و بررسی مبانی فقهی حکم آن‌ها در قالب یک پژوهش منسجم، همچنان نیازمند توجه بیشتر است. نوآوری پژوهش حاضر در پیوند دادن یافته‌های علمی درباره آثار و پیامدهای مواد مخدر با ادله و مبانی استنباط فقهی و ارزیابی دیدگاه فقهای اسلامی در این زمینه است. این پژوهش با روش کتابخانه‌ای و رویکرد توصیفی ـ تحلیلی انجام شده و داده‌های آن از منابع قرآنی، تفسیری، حدیثی، فقهی و مطالعات علمی مرتبط گردآوری و ارزیابی می نماید.

۲-مفهوم‌شناسی

شناخت مفاهم اساسی، نخستین گام در فهم دقیق هر موضوع است؛ زیرا واکاوی ریشه‌ها و تحولات تاریخی واژگان، پژوهشگر را از سطح ظاهری الفاظ فراتر برده و به درکی نظام‌مند و دقیق رهنمون می‌سازد. از این‌رو، در این تحقیق چند کلمه بررسی می‌شود.

فصلنامه علمی فقه و حقوق نوین
Journal of Jurisprudence and Modern Law
Home Page: www.jaml.ir

۱-۲-مخدر

واژه «مُخدِّر» در زبان عربی از ریشه «خَدَر» گرفته شده است. «خَدَر» در لغت به معنای سستی، ضعف، کرختی و کاهش احساس و توانایی اعضای بدن به کار می‌رود. بر این اساس، «مُخدِّر» به ماده‌ای اطلاق می‌شود که موجب سستی، بی‌حسی، کرختی یا اختلال در عملکرد طبیعی بدن و قوای ادراکی انسان گردد (ابن‌منظور، ۱۴۰۸ق: ج ۴، ص ۲۳۰؛ زبیدی، بی تا:ج ۳، صص ۱۷۰ـ۱۷۱). در فرهنگ لغوی فارسی نیز این واژه با معانی‌ای همچون تخدیرکننده، کرخت‌کننده و روان‌گردان معرفی شده است.(دهخدا، ۱۳۷۳:ج۱۳، ص۵۶).کاربرد اصطلاح «تخدیر» نزد فقها نیز تا حدود زیادی بر همین معنای لغوی استوار است؛ به‌گونه‌ای که مُخدِّر به ماده‌ای گفته می‌شود که در انسان یا حیوان، به درجات مختلف، موجب زوال یا اختلال هوشیاری و آگاهی گردد؛ مانند بنگ، حشیش و تریاک. همچنین واژه «مخدرات» جمع «مُخدِّر» است و این اصطلاح از واژگان نوپدید در ادبیات فقهی به شمار می‌رود.(وزارة الأوقاف والشئون الإسلامية، ۱۴۲۷هـ ق: ج ۱۱، ص ۳۳).

فقهای اسلامی در تبیین مفهوم مواد مخدر، تعاریف گوناگونی ارائه کرده‌اند که هر یک بر جنبه‌ای از آثار این مواد بر عقل و حواس انسان تأکید دارد. امام قرافی رحمه‌الله مواد مخدر را چنین تعریف می‌کند: «موادی هستند که عقل و حواس را از کار می‌اندازند، بدون آن‌که این حالت با سرمستی یا احساس شادی و سرور همراه باشد». به نقل از ابن حجر هیتمی «موادی که در اثر استعمال آن‌ها، عقل پوشیده و مختل می‌شود، بدون آن‌که این حالت با شدت سرمستی و طرب همراه باشد» (قرافی،۱۴۱۶هـ ق: ج۱، صص ۳۷۴ـ۳۷۵؛میلاد،۱۴۲۶ق: صص ۳۸۰ـ۳۸۱). همچنین در الموسوعة الفقهية الكويتية، تخدیر چنین تعریف شده است: «تخدیر عبارت است از پوشیده شدن عقل، بدون آن‌که با حالت سرمستی و طرب‌آور همراه باشد(وزارة الأوقاف والشئون الإسلامية، ۱۴۲۷هـ ق: ج ۱۱، ص ۳۳).

با بررسی و مقایسه این تعاریف روشن می‌شود که فقها برای بیان مفهوم تخدیر از تعبیرهای متفاوتی استفاده کرده‌اند؛ چنان‌که امام قرافی واژه «تغییب» را به معنای پنهان ساختن و از کار انداختن عقل و حواس به کار برده است، درحالی‌که در الموسوعة الفقهية الكويتية نیز از واژه «تغشیه» به معنای فراگرفتن و پوشاندن استفاده شده است. هرچند این تعبیرها از نظر معنایی به یکدیگر نزدیک‌اند، به نظر می‌رسد تعبیر «تغشیه» از دقت و جامعیت بیشتری برخوردار باشد؛ زیرا بر حالتی دلالت دارد که در آن، عقل تحت تأثیر ماده مخدر قرار گرفته و آثار و کارکرد طبیعی آن پوشیده و مختل می‌شود. این معنا با تعبیر «تغییب» که در تعریف امام قرافی آمده است، نیز سازگاری دارد؛ با این تفاوت که «تغشیه» می‌تواند فرایند فراگرفتن و پوشیده شدن عقل را دقیق‌تر بیان کند.

نکته مهم دیگری که در همه این تعاریف به چشم می‌خورد، تأکید بر نبود حالت سرمستی، طرب و سرخوشی در اثر استعمال مواد مخدر است. این ویژگی، وجه تمایز مهمی میان مواد مخدر و مسکرات به شمار می‌رود؛ زیرا هرچند هر دو دسته می‌توانند بر عقل و حواس انسان تأثیر گذاشته و موجب اختلال در عملکرد آن‌ها شوند، اما مواد مخدر، مطابق تعاریف یادشده، لزوماً با حالت سرمستی، نشاط و سرخوشی همراه نیستند؛ درحالی‌که مسکرات با ایجاد حالت مستی و طرب شناخته می‌شوند. ازاین‌رو، توجه به این تفاوت در تبیین ماهیت فقهی مواد مخدر و تمایز آن‌ها از مسکرات اهمیت ویژه‌ای دارد. (میلاد،۱۴۲۶ق: صص ۳۸۰ـ۳۸۱). بنابراین، با در نظر گرفتن مجموع تعاریف لغوی و اصطلاحی و با توجه به ویژگی مشترک مورد تأکید فقها، به نظر می‌رسد دقیق‌ترین و جامع‌ترین تعریف برای بیان مفهوم تخدیر، همان تعریفی باشد که در الموسوعة الفقهية الكويتية آمده است: «تخدیر عبارت است از پوشیده شدن عقل،

فصلنامه علمی فقه و حقوق نوین
Journal of Jurisprudence and Modern Law
Home Page: www.jaml.ir

بدون آن‌که با حالت سرمستی و طرب‌آور همراه باشد». این تعریف، هم اثر اصلی مواد مخدر بر عقل را بیان می‌کند و هم با مشخص ساختن فقدان حالت سرمستی و طرب، مرز مفهومی آن را با مسکرات روشن می‌سازد و در اصطلاح پزشکی، حقوق و علوم اجتماعی، تعریف‌های گوناگونی از مواد مخدر ارائه شده است. با توجه به ویژگی‌ها و آثار این مواد، می‌توان آن‌ها را چنین تعریف کرد: مواد مخدر به مجموعه‌ای از مواد طبیعی یا مصنوعی اطلاق می‌شود که با ورود به بدن و تأثیرگذاری بر دستگاه عصبی مرکزی، موجب تغییر در وضعیت طبیعی هوشیاری، ادراک، احساس، خلق‌وخو یا عملکرد روانی و جسمی انسان می‌شوند. برخی از این مواد خاصیت تسکین‌دهنده یا خواب‌آور دارند و برخی دیگر موجب تحریک، سرخوشی، توهم یا اختلال در ادراک می‌شوند. مصرف غیرپزشکی و خارج از ضوابط این مواد، بسته به نوع، مقدار و مدت مصرف، می‌تواند به وابستگی جسمی یا روانی و بروز آسیب‌های فردی و اجتماعی منجر شود (مطیع،۱۳۸۸ش: صص ۱۲ـ۱۳).

این تعریف، با توجه به تنوع مواد طبیعی، شیمیایی و ترکیبی، دامنه گسترده‌ای از مواد مؤثر بر دستگاه عصبی را در بر می‌گیرد. البته از نظر علمی، همه این مواد آثار یکسانی ندارند؛ برخی موجب کاهش فعالیت دستگاه عصبی، برخی سبب تحریک آن و برخی دیگر موجب تغییر در ادراک و آگاهی می‌شوند. ازاین‌رو، شناخت دقیق هر ماده و آثار اختصاصی آن، در بررسی پیامدهای بهداشتی و تحلیل حکم شرعی آن ضرورت دارد.

۲-۲. مُسکِر

واژه «مُسکِر» از ریشه «سُکر» گرفته شده و در لغت به معنای مست‌کننده و چیزی است که موجب مستی و زوال یا اختلال در تعادل طبیعی عقل و هوشیاری انسان شود. در فرهنگ‌های لغوی فارسی نیز مُسکِر به معنای مستی‌آور و نشئه‌آور آمده است (دهخدا، ۱۳۷۷،ج ۱۳، ص۶۷).

در اصطلاح فقهی، معنی اصطلاحی آن جدای از معنای لغوی آن نیست، پس مُسکِر به ماده‌ای گفته می‌شود که مصرف آن موجب مستی و اختلال در عملکرد عقل و تشخیص انسان گردد.(شربینی،۱۴۱۵هـ ق:ج ۴ ، ص ۱۸۷؛ وزارة الأوقاف والشئون الإسلامیة، ۱۴۲۷هـ ق: ج۳۷ ، ص ۲۹۱) بنابراین، مسکرات با تأثیر بر قوای ادراکی، توانایی فرد را در درک صحیح امور و تشخیص رفتارهای خود مختل می‌سازند. با این حال، باید توجه داشت که مفهوم مُسکِر با مفهوم مُخدِّر کاملاً مترادف نیست؛ زیرا هر ماده مخدر الزاماً موجب مستی به معنای خاص فقهی نمی‌شود و هر ماده مؤثر بر دستگاه عصبی نیز لزوماً در یک دسته قرار نمی‌گیرد. این تفکیک در بررسی ادله و مبانی فقهی حرمت مواد مخدر اهمیت اساسی دارد.

۲- ۲. مقاصد

کلمه «هدف» و «مقصد» در «دانش لغت» به معنای جایی است که قصد شده یا محلی که آهنگ آن کرده‌اند. «مقصد» در قرآن‌کریم نیز به همین معنای لغوی کاربرد داشته است (مصطفوی،۱۳۶۰هـ ش، ج۹، ص۲۶۹). در «دانش علم اصول» مقصود از «مقاصد» اهداف و غایات جعل حکم است و حتی گاهی از «مقاصد»، به اسرار وضع حکم نیز تعبیر می‌شود. برخی «مقاصد» را مرادف «حکمت» دانسته است (ریسونی، ۱۳۷۶هـ ش، ص۳۹). اما واژه مقاصد در نزد اندیشمندان قدیم مقاصدی؛ حتی قافله‌سالار آن شاطبی، تعریف روشنی از آن ارائه نشده است، ولی در توضیح آن می‌گوید: «شارع از تشریع، مصالح اخروی و دنیوی را قصد کرده است» (شاطبی، بی-تا، ج۲، ص۲۵). غزالی در کتاب «المستصفی» چنین می‌نویسد: «مقصود ما از مصلحت، محافظت بر مقصود شرع می-باشد و مقصود شرع از محافظت، پنج مورد می‌باشد که عبارتند از: حفظدین، حفظنفس، حفظعقل، حفظنسل و حفظمال و هر چیزی که متضمن حفظ این پنج مورد باشد، مصلحت است و هر آنچه که موجب فوت این مصالح

فصلنامه علمی فقه و حقوق نوین
Journal of Jurisprudence and Modern Law
Home Page: www.jaml.ir

می-شود، مفسده و دفع آن، مصلحت است»(غزالی،۱۴۱۷ق: ج۱، ص۲۸۶) و در مقابل، اندیشمندان جدید مقاصدی این واژه را تعریف کرده‌اند، ریسونی مراکشی نیز گفته است: «مقاصد شریعت عبارت است از غایاتی که شریعت به منظور محقق ساختن آنها برای مصالح بندگان، وضع نموده است (ریسونی، ۱۳۷۶هـ ش، ص۱۸). و نورالدین خادمی بعد از بیان دیدگاه-های مختلف می-نویسد: خلاصه مقاصد شریعت عبارت است: از «مصالح شریعت و اهداف و نمودهای آن، و هدف آن اصلاح انسانیت و خوشبخت ساختن آنها در زندگی دنیا و آخرت است (خادمی، ۱۳۹۷ش، ص۴۷).

۲- ۴. شریعت

شریعت از نظر لغت شناسان به راه ورود به آب که تشنگان به‌سوی آن می‌روند، یا بر آب‌انبار و سرچشمه‌ی آب استعمال می‌شود (جوهری،۱۹۹۰م، ج۳، ص۱۲۳۶). دلیل اطلاق کلمه شریعت بر خاستگاه آب این است که آب منبع زندگی انسان، حیوانات و نباتات است و شریعت اسلامی نیز همانند آب منبع حیات و زندگانی، پیشرفت، سلامتی، صلاح دنیوی و اخروی آن‌هاست خداوند متعال می‌فرماید: «یا أیهَا الَّذینَ آمَنُوا اسْتَجیبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاکمْ لِمَا یحْییکم وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ یحُولُ بَینَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ وَأَنَّهُ إِلَیهِ تُحْشَرُونَ» (انفال/ ۲۴): «ای کسانی که ایمان آورده‌اید! دعوت خدا و پیامبر را اجابت کنید هنگامی‌که شمارا به‌سوی چیزی می‌خواند که شمارا حیات می‌بخشد! و بدانید خداوند میان انسان و قلب او حائل می‌شود و همه شما (در قیامت) نزد او گردآوری می‌شوید»! اما در متون دینی با واژه‌های «شرع» و «شِرعه» هم‌افق گرفته‌شده و به معنای «دین» یا نزدیک به آن، به‌کار رفته است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۳ق، ص۲۶۵). در اصطلاح فقیهان، اصولیان و واژه شناسان اهل تازی، اعتقاد به همسانی و یکسانی «دین» با «شریعت» داشته و انفکاک آن دو را غیر جایز قلمداد می‌کنند. «شریعت» در این کاربرد، بر مجموعه‌ای به نام «دین» اطلاق می‌گردد.

خداوند متعال فرموده است: «ثُمَّ جَعَلْنَاک عَلَی شَرِیعَةٍ مِّنَ الْأَمْرِ فَاتَّبِعْهَا وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِینَ لَا یعْلَمُون» (جاثیه/ ۱۸): «سپس تو را بر شریعت و آیین حقّی قرار دادیم؛ از آن پیروی کن و از هوس-های کسانی که آگاهی ندارند پیروی مکن»! گروهی دیگر، بر دوگانگی و جدایی واژه «دین» از «شریعت» تاکید داشته و «شریعت» را تنها بر احکام که بخشی از «دین» است، تلقی می‌کنند. علامه طباطبایی اعتقاد دارد که معنای «شریعت» در قرآن‌کریم اخص از معنای «دین» است (طباطبایی، ۱۳۹۳هـ ش، ج۵، ص۳۸۰-۳۸۱).

گذشته از این اختلافات، شریعت عبارت است: از تمام معارفی که به شکل سازگار در زندگی انسان-ها در عرصه عبادات، معاملات، اخلاق از طرف خداوند متعال، تشریع و نسخه نویسی شده است تا سبک زندگی سعادتمند دنیوی و اخروی انسان-ها را سامان ببخشد (مناع، ۲۰۰۱م، ص۱۰). طبق این تعریف، شریعت اسلامی در تمام عرصه-های زندگی بشری برنامه دارد نه اینکه در نگاه مقلدانه، شریعت تنها پاره-ای از اخلاقیات ساده در قالب اوامر و نواهی باشد، بلکه شریعت اسلامی بانگاه معرفت اندیشانه معارف اسلامی را در تمام عرصه-ها قابل پذیرایی می-سازد.

۳- انواع مواد مخدر

مواد مخدر و روان‌گردان را می‌توان بر اساس معیارهای مختلفی، از جمله منشأ پیدایش، شیوه تولید، ترکیبات شیمیایی، ویژگی‌های ظاهری و نوع تأثیرگذاری بر دستگاه عصبی، طبقه‌بندی کرد. بااین‌حال، یکی از تقسیم‌بندی‌های رایج و علمی، طبقه‌بندی آن‌ها بر اساس منشأ و شیوه تولید است. بر این اساس، مواد مخدر به سه دسته طبیعی، نیمه‌مصنوعی

فصلنامه علمی فقه و حقوق نوین
Journal of Jurisprudence and Modern Law
Home Page: www.jaml.ir

و مصنوعی تقسیم می‌شوند:

۳-۱. مواد مخدر طبیعی

مواد مخدر طبیعی به موادی اطلاق می‌شود که مستقیماً از گیاهان یا بخش‌های مختلف آن‌ها به دست می‌آیند و در فرایند تولید آن‌ها تغییرات اساسی شیمیایی صورت نمی‌گیرد. این مواد ممکن است به‌صورت مستقیم از گیاه استخراج شوند یا پس از انجام فرایندهای ساده فیزیکی و آماده‌سازی مورد استفاده قرار گیرند. از مهم‌ترین نمونه‌های این گروه می‌توان به تریاک، حشیش، کوکائین و قات اشاره کرد.

تریاک از شیره گیاه خشخاش به دست می‌آید و حاوی ترکیبات آلکالوئیدی متعددی، از جمله مورفین و کدئین است. حشیش از گیاه شاهدانه تهیه می‌شود و دارای ترکیبات روان‌گردانی مانند تتراهیدروکانابینول (THC) است. کوکائین نیز از برگ‌های گیاه کوکا استخراج می‌شود و از جمله مواد محرک دستگاه عصبی مرکزی به شمار می‌رود. قات نیز از برگ و ساقه‌های تازه گیاه قات به دست می‌آید و به دلیل داشتن ترکیبات محرک، به‌ویژه کاتینون، بر فعالیت دستگاه عصبی تأثیر می‌گذارد.(العمری، ۱۴۲۰ق: ص۱۲).

بنابراین، وجه مشترک این دسته، منشأ گیاهی آن‌هاست؛ هرچند از نظر ترکیبات شیمیایی، شدت تأثیرگذاری و نوع پیامدهای جسمی و روانی با یکدیگر تفاوت دارند

۳- ۲.مواد مخدر نیمه‌مصنوعی

مواد مخدر نیمه‌مصنوعی به موادی گفته می‌شود که منشأ اولیه آن‌ها ترکیبات طبیعی است، اما از طریق انجام تغییرات و فرایندهای شیمیایی بر ساختار این ترکیبات، ماده جدیدی با ویژگی‌های متفاوت تولید می‌شود. به عبارت دیگر، در تولید این دسته، یک ماده طبیعی به‌عنوان ماده اولیه مورد استفاده قرار می‌گیرد و سپس با تغییرات شیمیایی، مشتق جدیدی از آن به دست می‌آید.

هروئین از شناخته‌شده‌ترین نمونه‌های این گروه است که از طریق تغییر شیمیایی مورفین، یکی از آلکالوئیدهای طبیعی موجود در تریاک، تولید می‌شود. برخی دیگر از مشتقات نیمه‌مصنوعی مواد افیونی نیز در این گروه قرار می‌گیرند. (العمری، ۱۴۲۰ق: ص۱۲؛ شاهین، ۱۴۰۹ق: ص. ۶۱) این مواد، بسته به نوع ترکیب و میزان مصرف، می‌توانند تأثیرات شدیدی بر دستگاه عصبی مرکزی داشته باشند و خطر وابستگی، مسمومیت و اختلالات جسمی و روانی را افزایش دهند. ازاین‌رو، مصرف غیرپزشکی آن‌ها از نظر سلامت فردی و اجتماعی با مخاطرات جدی همراه است.

نکته علمی قابل توجه آن است که مورفین، برخلاف هروئین، در اصل یک ترکیب طبیعی و از آلکالوئیدهای تریاک است؛ بنابراین، نباید این دو ماده از نظر منشأ تولید در یک طبقه قرار گیرند.

۳-۳.مواد مخدر مصنوعی

مواد مخدر مصنوعی به موادی گفته می‌شود که از طریق ترکیب و واکنش عناصر و ترکیبات شیمیایی در محیط‌های آزمایشگاهی یا صنعتی تولید می‌شوند و برای تولید آن‌ها نیازی به استخراج مستقیم ماده مؤثر از گیاهان طبیعی نیست. این مواد ممکن است از نظر ساختار شیمیایی با مواد مخدر طبیعی و نیمه‌مصنوعی تفاوت داشته باشند، اما می‌توانند آثار مشابه یا حتی شدیدتری بر دستگاه عصبی مرکزی ایجاد کنند.

از نمونه‌های این گروه می‌توان به آمفتامین، مت‌آمفتامین و برخی مواد روان‌گردان مصنوعی اشاره کرد. همچنین، شماری از داروهای خواب‌آور، آرام‌بخش، محرک و توهم‌زا از طریق فرایندهای شیمیایی تولید می‌شوند که برخی از آن‌ها، در صورت مصرف خارج از ضوابط پزشکی، ممکن است موجب وابستگی و آسیب‌های جسمی و روانی شوند.(البار، ۱۴۰۸ق: ص. ۶؛ الطیار، ۱۴۱۲ق: ص. ۳۵)

فصلنامه علمی فقه و حقوق نوین
Journal of Jurisprudence and Modern Law
Home Page: www.jaml.ir

بااین‌حال، باید توجه داشت که مصنوعی‌بودن یک ماده به‌تنهایی به معنای ممنوع‌بودن یا اعتیادآوربودن آن نیست؛ زیرا برخی ترکیبات مصنوعی کاربردهای درمانی دارند و استفاده از آن‌ها تحت شرایط و نظارت پزشکی صورت می‌گیرد. بنابراین، تشخیص ماهیت و حکم هر ماده مستلزم توجه به ترکیبات، آثار، میزان زیان و نوع کاربرد آن است.

۴-۳. تقسیم‌بندی مواد مخدر بر اساس ویژگی‌های ظاهری

علاوه بر طبقه‌بندی مواد مخدر بر اساس منشأ و شیوه تولید، برخی پژوهشگران آن‌ها را از نظر ویژگی‌های ظاهری، به‌ویژه رنگ، نیز تقسیم کرده‌اند. بر اساس این معیار، مواد مخدر به دو گروه مواد سفید و مواد سیاه تقسیم می‌شوند. هروئین از نمونه‌های مواد مخدر سفید و حشیش از نمونه‌های مواد مخدر سیاه به شمار می‌رود. (طویلهٔ، ۱۴۰۶ق: صص ۳۵۵–۴۰۲؛عباس، ۱۹۸۹م: صص ۱۶–۱۷) البته این تقسیم‌بندی صرفاً جنبه توصیفی و ظاهری دارد و معیار جامعی برای شناخت ماهیت علمی مواد مخدر محسوب نمی‌شود؛ زیرا رنگ مواد ممکن است بر اساس نوع ترکیب، شیوه فرآوری و ناخالصی‌های موجود در آن‌ها متفاوت باشد. ازاین‌رو، طبقه‌بندی بر اساس منشأ و شیوه تولید، برای بررسی علمی این مواد از اعتبار و کارایی بیشتری برخوردار است.

در مجموع، تنوع مواد مخدر از نظر منشأ، ساختار شیمیایی و آثار فیزیولوژیکی نشان می‌دهد که شناخت دقیق آن‌ها مستلزم بهره‌گیری از معیارهای علمی و تخصصی است. این طبقه‌بندی، افزون بر روشن‌ساختن تفاوت‌های میان انواع مواد، زمینه مناسبی برای بررسی آثار فردی و اجتماعی و نیز تحلیل احکام فقهی و حقوقی مرتبط با آن‌ها فراهم می‌سازد.

۴- زیان‌ها و پیامدهای مواد مخدر در پرتوی مقاصد الشریعهٔ

و از آنجائی که نگاه مقاصدی بر هر مسئله-ای با توجه به مصالح و مفاسد آن است، از این رهگذر جلوگیری از استفاده مواد مخدر امر معتبر شرعی است؛ زیرا مصالح اجتماعی و فردی را جلب نموده و مفاسد را دور می-کند؛ چنانچه امام غزالی می-گوید: هر چیزی که این امور پنجگانه را حفظ نماید، مصلحت است و اگر آن را نابود کند، مفسده است(غزالی، ۱۴۱۷ق، ج۱، ص۴۱۷). مواد مخدر از جمله پدیده‌هایی است که آثار زیان‌بار آن تنها به سلامت جسمانی افراد محدود نمی‌شود، بلکه ابعاد مختلف زندگی فردی، دینی، خانوادگی و اجتماعی را تحت تأثیر قرار می‌دهد. ازاین‌رو، شناخت پیامدهای آن می‌تواند در تبیین حکمت احکام اسلامی و ضرورت مقابله با این آسیب اجتماعی نقش مؤثری داشته باشد. مهم‌ترین زیان‌های مواد مخدر را می‌توان در محورهای زیر بررسی کرد:

۴- ۱. زیان‌های عقلی و روانی مواد مخدر

عقل ملاک تکلیف مداری است که برای تشخیص سود و زیان انسان قرار داده شده و شریعت اسلامی به آن اهتمام بیشتر کرده است؛ زیرا تا عقل و خرد انسان سالم و تندرست نباشد، در خدمت فرد و جامعه نمی¬تواند، قرار بگیرد. از همین جهت یکی اهداف دین حفظ عقل انسان است و به آن اهتمام زیادی نموده است عقل از بزرگ‌ترین نعمت‌های الهی و از مهم‌ترین ابزارهای شناخت، تشخیص و انتخاب در زندگی انسان است. اهمیت این نعمت در اندیشه اسلامی تا آن اندازه است که حفظ آن در شمار ضروریات پنج‌گانه شریعت قرار گرفته است.(سبکی، ۱۴۰۴ق، ج۳، ص۵۵). ادیان آسمانی و به‌ویژه دین اسلام، همواره بر صیانت از عقل و جلوگیری از عواملی که قدرت تفکر، تشخیص و تصمیم‌گیری انسان را مختل می‌سازند، تأکید کرده‌اند. مواد مخدر از مهم‌ترین عواملی هستند که سلامت و کارکرد طبیعی عقل را تهدید می‌کنند. این مواد با تأثیرگذاری بر دستگاه عصبی و فرایندهای شناختی، می‌توانند قدرت ادراک، تمرکز، حافظه، قضاوت و تشخیص صحیح را مختل سازند. در

فصلنامه علمی فقه و حقوق نوین
Journal of Jurisprudence and Modern Law
Home Page: www.jaml.ir

نتیجه، فرد مصرف‌کننده ممکن است در ارزیابی واقعیت‌ها، سنجش پیامدهای رفتار و اتخاذ تصمیم‌های منطقی دچار اختلال شود. به بیان دیگر، یکی از پیامدهای مصرف مواد مخدر، تضعیف توانایی انسان در تشخیص درست از نادرست و ارزیابی واقع‌بینانه امور زندگی است.

عقل، افزون بر آن‌که وسیله شناخت حقایق و تشخیص مصالح و مفاسد است، زمینه مسئولیت‌پذیری انسان در برابر خداوند و جامعه نیز به شمار می‌رود. انسان به کمک این نعمت می‌تواند راه هدایت را بشناسد، در برابر تکالیف دینی احساس مسئولیت کند و در مسیر رشد و کمال معنوی گام بردارد. بنابراین، هر عاملی که سلامت عقل را به خطر اندازد، در حقیقت یکی از بنیادی‌ترین ظرفیت‌های وجودی انسان را با تهدید مواجه می‌سازد. از جمله موادی که به نام مواد مخدر شناخته می‌شوند، حشیش، کوکائین، تریاک و مانند آن‌هاست. تأثیر این مواد بر کسانی که آن‌ها را مصرف می‌کنند، چنان شناخته شده است که عقل انسان را تحت تأثیر قرار می‌دهد؛ به‌گونه‌ای که چیز دور را نزدیک و چیز نزدیک را دور می‌پندارد، از واقعیت غافل می‌شود و اموری را در ذهن خود تصور می‌کند که در حقیقت وجود ندارند. در نتیجه، در دریایی از اوهام و خیال‌پردازی‌ها غرق می‌شود. این همان چیزی است که مصرف‌کنندگان این مواد در پی آن هستند؛ زیرا می‌خواهند با مصرف آن‌ها خود را از واقعیت‌ها غافل سازند، دین و دنیای خویش را فراموش کنند و در وادی‌های خیال و توهم سرگردان شوند. (السلمان،۱۴۲۸ق: ج۵، صص ۱۳۹–۱۴۴) از منظر اخلاقی و اجتماعی نیز مصرف مواد مخدر موجب تضعیف اراده، کاهش مسئولیت‌پذیری و اختلال در روابط انسانی می‌شود. فردی که به مصرف این مواد وابستگی پیدا می‌کند، ممکن است به‌تدریج بخش مهمی از توانایی‌های ذهنی و روانی خود را در مسیر تأمین و مصرف مواد از دست بدهد و به‌جای توجه به اهداف اساسی زندگی، تحت تأثیر نیازهای ناشی از اعتیاد قرار گیرد. چنین وضعیتی می‌تواند زمینه‌ساز انحرافات رفتاری، فروپاشی روابط خانوادگی و کاهش مشارکت سازنده فرد در جامعه شود. انسان با خصیصه-ی عقل از سایر موجودات امتیاز یافته است و پیشرفت-ها و اکتشافات سرسام آور حاصل عقل انسان است. پیشرفت و ترقی هر تمدن به میزان پیشرفت عقل و خرد گردانندگان آن تمدن است. از همین جهت یکی از اهداف تمدنی دین، حفظ عقل انسان است. چیزهای که عقل انسان را از بین ببرد، جلوگیری از آن از ضروریات دین است، ولی مواد مخدر و سایر مسکرات دیگری که وجود آن در جامعه انسان-ها را مرحله به مرحله از قوه عاقله دور می-نمایند (زلمی، ۱۳۹۴ش، ص۲۱۹)

بر همین اساس، نمی‌توان میان مصرف مسکرات و مواد مخدر از جهت تهدید سلامت عقل، تفاوتی اساسی قائل شد؛ زیرا هر دو، متناسب با نوع و میزان مصرف و ویژگی‌های فردی، می‌توانند قدرت تعقل و تشخیص انسان را مختل سازند. از این منظر، ممنوعیت مصرف مواد مخدر با یکی از اهداف اساسی شریعت اسلامی، یعنی حفظ عقل، ارتباط مستقیم دارد. بنابراین، انسانی که در اثر مصرف این مواد، سلامت عقل و توانایی‌های شناختی خود را در معرض نابودی قرار می‌دهد، در واقع نعمتی را که اساس تکامل فردی و اجتماعی اوست، به مخاطره می‌اندازد

۲-۴. زیان‌های دینی مواد مخدر

حفظ دین یکی از مقاصد اساسی شریعت اسلامی است و صیانت از ارزش‌های دینی و فراهم‌سازی زمینه انجام آگاهانه تکالیف شرعی، از لوازم تحقق این مقصد به شمار می‌رود (سبکی، ۱۴۰۴ق، ج. ۳، ص. ۵۵). از این منظر، مصرف مواد مخدر افزون بر پیامدهای جسمی و روانی، می‌تواند با ایجاد اختلال در کارکرد عقل، تضعیف اراده و غفلت از مسئولیت‌های دینی، بر وضعیت معنوی و پایبندی فرد به احکام شرعی تأثیر منفی بگذارد.

فصلنامه علمی فقه و حقوق نوین
Journal of Jurisprudence and Modern Law
Home Page: www.jaml.ir

خداوند متعال در قرآن کریم، درباره حرمت خمر و پیامدهای آن می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ» [مائده: ۹۰–۹۱]. این آیات، ضمن بیان حرمت خمر، به برخی از پیامدهای دینی و اجتماعی آن، از جمله بازماندن از یاد خدا و نماز و ایجاد دشمنی و کینه میان افراد اشاره می‌کنند.

هرچند موضوع مستقیم این آیات خمر است، مبنای تعمیم حکم به مواد مخدر، بررسی علت و آثار مشترک میان آن‌هاست؛ به‌ویژه زوال یا اختلال عقل، تخدیر و آسیب‌رسانی به قوای ادراکی انسان. در همین زمینه، جمعه علی الخولی در تعریف سُکر می‌نویسد: «غیبة العقل من تناول خمر أو ما یشبه ذلک»؛ یعنی سُکر عبارت است از زوال یا پوشیده‌شدن عقل در اثر مصرف شراب یا موادی مشابه آن. وی با توجه به اشتراک مواد مخدر و مسکرات در ایجاد اختلال در عقل، معتقد است که مواد مخدر نیز از جهت آثار مشترک، مشمول احکام مربوط به مسکرات می‌شوند؛ مگر آن‌که در موارد مشخص، برای مقاصد پزشکی و درمانی استفاده شوند(الخولی، ۱۴۰۲ق: ص. ۸۴).

بر این اساس، ممنوعیت شرعی مواد مخدر را می‌توان با توجه به آثار آن‌ها بر عقل و توانایی انسان در انجام مسئولیت‌های دینی تبیین کرد. تفاوت در شکل ظاهری مواد، اعم از مایع یا جامد بودن، به‌تنهایی معیار تفاوت در حکم شرعی نیست؛ بلکه ماهیت ماده، آثار آن بر عقل و بدن و میزان زیان‌مندی آن در تعیین حکم اهمیت دارد. بنابراین، مواد مخدری که موجب تخدیر، اختلال در ادراک و آسیب به عقل می‌شوند، از این جهت با مسکرات مشابهت دارند و مصرف غیرضروری و زیان‌بار آن‌ها با مقاصد شریعت، به‌ویژه حفظ دین و عقل، ناسازگار است.

در همین راستا، برخی از عالمان تصریح کرده‌اند که مواد مخدر مفاسدی دارند که در بعضی موارد از زیان‌های خمر نیز فراتر می‌رود: «إِنّ فِيهَا مِنَ الْمَفَاسِدِ مَا لَيْسَ فِي الْخَمْرِ» (شیبانی، ۱۹۹۵م، ص. ۲۲۴؛ ابن‌قیم، ۱۴۰۷هـ‌ق، ص. ۴۶۳).

در منابع فقهی همچنین درباره حشیش آمده است:«دَخَلَ فِي الْخَمْرِ ... الْحَشِيشَةُ اللُّقْمَةُ الْمَلْعُونَةُ« مقصود از این عبارت، قرارگرفتن حشیش در حکم خمر از جهت آثار و ویژگی‌های ممنوع آن است. بنابراین، مبنای اصلی این دیدگاه آن است که هر ماده‌ای که موجب اختلال در عقل، تخدیر یا ایجاد آثار زیان‌بار مشابه شود، نمی‌تواند صرفاً به دلیل تفاوت در شکل و نحوه استعمال، از حکم شرعی مسکرات خارج دانسته شود.

مصرف مواد مخدر می‌تواند زمینه غفلت از یاد خداوند، سستی در انجام عبادات و کاهش اهتمام به وظایف شرعی را فراهم سازد. شخصی که درگیر وابستگی به این مواد می‌شود، ممکن است به‌تدریج بخش قابل توجهی از وقت، توانایی و توجه خود را صرف تهیه و مصرف آن‌ها کند و در نتیجه، از انجام مسئولیت‌های دینی و اخلاقی بازبماند. افزون بر این، اختلال در قدرت تشخیص و اراده می‌تواند برکیفیت رفتارهای عبادی و میزان پایبندی فرد به ارزش‌های دینی تأثیر منفی بگذارد. از سوی دیگر، آموزه‌های اسلامی بر طهارت ظاهری و باطنی، پاکیزگی قلب، حضور ذهن و اخلاص در عبادت تأکید دارند. اعتیاد به مواد مخدر می‌تواند این زمینه‌ها را تضعیف کرده و فرد را از وضعیت مطلوب بندگی و مسئولیت‌پذیری معنوی دور سازد. بنابراین، زیان دینی مواد مخدر تنها در ترک برخی عبادات خلاصه نمی‌شود، بلکه باید آثار تدریجی آن بر ایمان عملی، اخلاق فردی، نظم عبادی و ارتباط معنوی انسان با خداوند را نیز مورد توجه قرار داد.

به‌طور کلی، می‌توان مهم‌ترین پیامدهای دینی مصرف مواد مخدر را در

فصلنامه علمی فقه و حقوق نوین
Journal of Jurisprudence and Modern Law
Home Page: www.jaml.ir

سه محور خلاصه کرد: نخست، ایجاد غفلت و کاهش توجه به یاد خداوند؛ دوم، تضعیف انگیزه و توانایی انجام عبادات و تکالیف شرعی؛ و سوم، فراهم‌شدن زمینه ارتکاب رفتارهای خلاف ارزش‌های دینی و اخلاقی. بر این اساس، ممنوعیت این مواد را می‌توان در چارچوب اهداف شریعت در حفظ دین و عقل نیز تحلیل کرد

۴- ۳. زیان‌های مادی مواد مخدر

حفظ اموال و دارائی مردم یکی از اهداف شریعت اسلامی است و شریعت اسلامی برای کسب آن راه¬هایی را مشروع گردانیده است و کسی که از غیر راه مشروع آن را به دست بیاورد، برای مرتکتبین آن مجازات¬هایی را وضع کرده است که بعضی آن¬ها حدود و برخی دیگر آن¬ها را تعزیرات می¬گویند و همچین کسی مال دیگری را تلف کند، شارع جبران خسارت را لازم گردانیده است(زلمی، ۱۳۹۴ش، ص۲۱۶) و همچنین شریعت اسلامی در مصرف اموال نیز مقاصدی را مد نظر گرفته است از ضایع کردن اموال در راه های غیر مشروع منع نموده است و همچنین در ادبیات مقاصدی حفظ اموال شهروندان جامعه یکی از اهداف مقاصد دین است، برای این-که در جامعه اموال ثروتمندان از طرف تهی-دستان و کسانی دیگر مورد حمله و تجاوز قرار نگیرد؛ یعنی انسان-های گرسنه به اموال ثروت مندان به شکل غیر قانونی دست درازی نکنند و اموال آنها امنیت داشته باشد، تاکید نموده است از پیامدهای مهم مصرف مواد مخدر، خسارت‌های اقتصادی آن در سطح فرد، خانواده و جامعه است. اعتیاد به مواد مخدر معمولاً با صرف هزینه‌های مستمر برای تهیه این مواد همراه است؛ هزینه‌هایی که نه‌تنها منفعت مشروع و پایداری برای فرد ایجاد نمی‌کنند، بلکه به‌تدریج منابع مالی خانواده را کاهش داده و زمینه فقر، بدهکاری و محرومیت اقتصادی را فراهم می‌سازند و همچنین کسی که معتاد به مواد مخدر است، برای به دست آوردن مواد مخدر، امنیت اموال دیگران را به خطر می سازد و دست به سرقت می زند وحتی اموال خودش را بدون هماهنگی خانواده به مصرف می رساند، در حالی که در آموزه‌های اسلامی، مال از جمله نعمت‌ها و امکانات اساسی زندگی انسان محسوب می‌شود و باید در مسیر تأمین نیازهای مشروع، حفظ مصالح خانواده و پیشرفت جامعه به کار گرفته شود. قرآن کریم در این زمینه می‌فرماید: «وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا وَارْزُقُوهُمْ فِيهَا وَاكْسُوهُمْ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا» [نساء: ۵] اموال خود را که خداوند آن را وسیله برپایی و سامان‌یافتن زندگی شما قرار داده است، در اختیار افراد کم‌خرد قرار ندهید؛ بلکه از آن برای تأمین خوراک و پوشاک آنان استفاده کنید و با آنان به شیوه‌ای پسندیده سخن بگویید.

این آیه بر اهمیت مال در استواری و سامان زندگی انسان دلالت دارد. بر اساس این اصل، استفاده از دارایی‌ها باید با رعایت مصلحت، عقلانیت و پرهیز از رفتارهای زیان‌بار صورت گیرد. مصرف مستمر مواد مخدر، از آن جهت که منابع مالی فرد را در مسیری زیان‌آور به مصرف می‌رساند، با این جهت‌گیری اقتصادی و اخلاقی شریعت سازگاری ندارد. فرد معتاد ممکن است برای تأمین هزینه مواد مخدر، بخش قابل توجهی از درآمد خود را اختصاص دهد و در نتیجه، از تأمین نیازهای اساسی خویش و خانواده بازبماند. در موارد شدیدتر، وابستگی به مواد مخدر می‌تواند زمینه بدهکاری، فروش دارایی‌های ضروری، ترک شغل و حتی ارتکاب جرایم مالی را فراهم سازد. در چنین شرایطی، زیان اقتصادی اعتیاد از محدوده شخص مصرف‌کننده فراتر رفته و همسر، فرزندان و سایر اعضای خانواده را نیز متأثر می‌سازد. افزون بر این، مصرف مواد مخدر با اصل اعتدال و پرهیز از اسراف در مصرف منابع مالی نیز تعارض دارد. خداوند متعال می‌فرماید: «يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ» [اعراف: ۳۱]. ای فرزندان آدم! هنگام حضور

فصلنامه علمی فقه و حقوق نوین
Journal of Jurisprudence and Modern Law
Home Page: www.jaml.ir

در هر مسجد، زینت خود را برگیرید و بخورید و بیاشامید، اما اسراف نکنید؛ زیرا خداوند اسراف‌کنندگان را دوست ندارد.

این آیه، اصل اعتدال در بهره‌مندی از نعمت‌های الهی و پرهیز از زیاده‌روی را بیان می‌کند. بر اساس این اصل، مصرف منابع مالی باید به‌گونه‌ای باشد که منافع مشروع انسان و خانواده تأمین شود و از هزینه‌کردن آن‌ها در مسیرهای زیان‌بار جلوگیری گردد. هزینه‌کردن مال برای تهیه مواد مخدر، به‌ویژه هنگامی که با تداوم اعتیاد و از بین رفتن منابع اقتصادی همراه باشد، از مصادیق روشن مصرف نامعقول و زیان‌بار دارایی به شمار می‌رود. همچنین، خداوند متعال در آیه دیگری می‌فرماید:«إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّهِ كَفُورًا» [اسراء: ۲۷]. بی‌گمان اسراف‌کنندگان و تبذیرکنندگان برادران شیطان‌اند و شیطان همواره در برابر پروردگار خود ناسپاس بوده است.

این آیه، تبذیر و مصرف نابجای مال را به‌شدت نکوهش می‌کند. از منظر اخلاق اسلامی، دارایی انسان امانتی است که باید در مسیرهای معقول و مشروع به کار گرفته شود. بنابراین، هزینه‌کردن مال در راه تهیه موادی که سلامت جسم و روان انسان را تهدید می‌کنند و موجب اختلال در زندگی فردی و خانوادگی می‌شوند، با اصل حفظ مال و پرهیز از تبذیر ناسازگار است.

از سوی دیگر، اعتیاد به مواد مخدر می‌تواند پیامدهای اقتصادی گسترده‌تری نیز در سطح جامعه داشته باشد. کاهش بهره‌وری نیروی کار، غیبت از محیط کار، بیکاری، افزایش هزینه‌های درمان و بازپروری، گسترش فقر خانوادگی و افزایش برخی آسیب‌های اجتماعی، از جمله پیامدهایی هستند که بار اقتصادی آن‌ها بر دوش جامعه و نهادهای عمومی قرار می‌گیرد. در واقع، اعتیاد علاوه بر آن‌که سرمایه مالی فرد را از بین می‌برد، بخشی از ظرفیت تولیدی و انسانی جامعه را نیز تضعیف می‌کند.

در همین زمینه، پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وسلم در حدیثی که مغیره بن شعبه رضی‌الله‌عنه روایت کرده است، می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى حَرَّمَ عَلَيْكُمْ عُقُوقَ الْأُمَّهَاتِ، وَمَنْعًا وَهَاتِ، وَوَأْدَ الْبَنَاتِ، وَكَرِهَ لَكُمْ قِيلَ وَقَالَ، وَكَثْرَةَ السُّؤَالِ، وَإِضَاعَةَ الْمَالِ»(بخاری، ۱۹۸۷م، ج. ۴، ص. ۴۳۰). خداوند متعال آزار و نافرمانی مادران، خودداری از ادای حقوق و درخواست آنچه انسان مستحق آن نیست، زنده‌به‌گورکردن دختران را بر شما حرام کرده و سخنان بیهوده، پرسش‌های بی‌مورد و ضایع‌کردن مال را برای شما ناپسند دانسته است.

عبارت «إِضَاعَةَ الْمَالِ» در این حدیث، بر نکوهش ضایع‌کردن دارایی و استفاده نامناسب از آن دلالت دارد. مصرف مواد مخدر را نیز می‌توان از مصادیق معاصر این رفتار دانست؛ زیرا فرد معتاد، منابع مالی خود را در مسیری هزینه می‌کند که نه‌تنها سود عقلایی و مشروعی برای او ندارد، بلکه به سلامت، معیشت و آینده زندگی‌اش آسیب می‌رساند.

۴-۴. زیان های مواد مخدر بر سلامت نفس

یکی از مقاصد شریعت اسلام حفظ نفس است(سبکی، ۱۴۰۴ق، ج۳، ص۵۵).بدون تردید اثر استفاده مواد مخدر، افزون بر عوارض دیگری است که مواد مخدر بر جسم و اعصاب انسان بر جای می‌گذارد؛ از جمله سستی بدن، بی‌حسی اعصاب و کاهش سلامت جسمانی. افزون بر این، مواد مخدر موجب ضعف روحیه، سستی اراده، تباهی اخلاق و کاهش احساس مسئولیت‌پذیری می‌شود. این پیامدها سبب می‌گردد که چنین افراد بدبخت و گرفتار اعتیادی، به عناصری زیان‌بار برای جامعه تبدیل شوند؛ گذشته از آن‌که مصرف این مواد موجب اتلاف اموال و فروپاشی خانواده‌ها نیز می‌شود. زیان حشیش از برخی جهات، از زیان شراب نیز بیشتر است؛ از همین رو، فقها گفته‌اند که اجرای حد در مورد آن، همانند شراب واجب است. مست‌کنندگی ناشی از آن، به اتفاق مسلمانان حرام است.درباره اینکه

فصلنامه علمی فقه و حقوق نوین
Journal of Jurisprudence and Modern Law
Home Page: www.jaml.ir

مصرف مواد مخدر سلامت بدن را از بین میبرد، شیخ عبدالمجید سلیم، مفتی پیشین سرزمین مصر، در فتوای خود چنین بیان کرده است: »هیچ تردیدی وجود ندارد که مصرف این مواد حرام است؛ زیرا این مواد موجب زیان‌های سنگین و مفاسد فراوان می‌شوند. آن‌ها عقل انسان را فاسد می‌کنند، به بدن آسیب جدی می‌رسانند و زیان‌ها و مفاسد خطرناک دیگری نیز به دنبال دارند»(السلمان،۱۴۲۸ق: ج۵، صص ۱۳۹–۱۴۴)

۵- حکم شرعی مواد مخدر از دیدگاه اسلام

قرآن کریم اگرچه نام بسیاری از مواد مخدر شناخته‌شده امروزی را به‌صورت مشخص ذکر نکرده است، اما اصول و قواعدی را بیان کرده که می‌توان بر اساس آن‌ها حکم شرعی این مواد را استنباط کرد. مهم‌ترین این اصول عبارت‌اند از:

۵ -۱.تحریم خبائث و ممنوعیت مصرف مواد زیان‌بار

یکی از مبانی قرآنی در تبیین حرمت مواد مخدر، اصل تفکیک میان طیبات و خبائث است. خداوند متعال درباره ویژگی‌ای رسالت پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وسلم می‌فرماید:«الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَاةِ وَالْإِنْجِيلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ فَالَّذِينَ آمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنْزِلَ مَعَهُ أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» [اعراف: ۱۵۷] همان کسانی که از پیامبر، فرستاده و درس‌ناخوانده پیروی می‌کنند؛ پیامبری که اوصافش را در تورات و انجیل نزد خود می‌یابند؛ پیامبری که آنان را به کارهای پسندیده فرمان می‌دهد، از اعمال ناپسند بازمی‌دارد، چیزهای پاکیزه را برای آنان حلال و چیزهای پلید را بر آنان حرام می‌سازد و بارهای سنگین و زنجیرهایی را که بر آنان بوده است، از دوششان برمی‌دارد. پس کسانی که به او ایمان آورده، احترامش می‌کنند، یاری‌اش می‌رسانند و از نوری که با او نازل شده پیروی می‌کنند، رستگاران‌اند.

این آیه یکی از اصول مهم تشریع اسلامی را بیان می‌کند و آن، حلال‌بودن طیبات و ممنوعیت خبائث است. مقصود از طیبات، در چارچوب تفسیر آیه، اموری است که با پاکیزگی و مصالح انسان سازگارند و در مقابل، خبائث به اموری اطلاق می‌شود که از جهت شرعی و ویژگی‌های زیان‌بار خود، ناپسند و ممنوع‌اند. امام نووی در کتاب المجموع شرح المهذب می‌نویسد:»كُلّ مَا يُزِيلُ الْعَقْلَ مِنْ غَيْرِ الْأَشْرِبَةِ وَالْأَدْوِيَةِ، كَالْبَنْجِ وَهَذِهِ الْحَشِيشَةِ ... فَحُكْمُهُ حُكْمُ الْخَمْرِ فِي التَّحْرِيمِ» هر ماده‌ای غیر از نوشیدنی‌ها و داروهای مجاز که موجب زوال عقل شود، مانند بنگ و حشیش، در حکم خمر بوده و از جهت حرمت، حکم آن را دارد (نووی، ۱۹۹۶م، ج. ۲، ص. ۸).

این دیدگاه نشان می‌دهد که امام نووی، در بررسی حکم مواد زایل‌کننده عقل، میان شکل ظاهری و ماهیت تأثیرگذار ماده تفاوتی در اصل ممنوعیت قائل نیست. به بیان دیگر، اگر ماده‌ای موجب زوال عقل شود، حتی اگر از نوع نوشیدنی‌های مست‌کننده نباشد، از جهت حکم حرمت با خمر مقایسه می‌شود.

۵-۲. الحاق مواد مخدر به حکم مسکرات

یکی دیگر از دلایل مهم حرمت مواد مخدر، احکام قرآنی مربوط به خمر و مسکرات است. خداوند متعال درباره آثار زیان‌بار خمر می‌فرماید: «إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ» [مائده: ۹۱]. شیطان می‌خواهد به‌وسیله شراب و قمار میان شما دشمنی و کینه ایجاد کند و شما را از یاد خدا و نماز بازدارد؛ پس آیا از این اعمال دست برمی‌دارید؟ هرچند آیه به‌صورت مستقیم درباره خمر و قمار سخن می‌گوید، اما علت‌ها و مفاسدی که در آن بیان شده‌اند، در بررسی حکم سایر مواد مست‌کننده

فصلنامه علمی فقه و حقوق نوین
Journal of Jurisprudence and Modern Law
Home Page: www.jaml.ir

و مخدر نیز اهمیت دارند. اختلال در عقل، ایجاد غفلت از مسئولیت‌های دینی، تضعیف اراده و فراهم‌شدن زمینه اختلاف و دشمنی، از جمله آثار و مفاسدی هستند که در تحلیل فقهی مواد مخدر مورد توجه قرار می‌گیرند. ر این زمینه، حدیث مشهور پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وسلم مبنای روشنی برای توسعه حکم مسکرات ارائه می‌کند:«كُلُّ مُسْكِرٍ خَمْرٌ، وَكُلُّ مُسْكِرٍ حَرَامٌ» هر مست‌کننده‌ای خمر است و هر مست‌کننده‌ای حرام می‌باشد (نیشاپوری، ۱۵۸۷هـ‌ق، ج. ۲۴، ص. ۱۵۸۷). این حدیث از عمومیت حکم حرمت مسکرات حکایت دارد و نشان می‌دهد که ممنوعیت شرعی به نوع خاصی از شراب اختصاص ندارد. بر اساس مفاد آن، هر ماده‌ای که خاصیت مست‌کنندگی داشته باشد، صرف‌نظر از منشأ و ترکیبات آن، مشمول حکم حرمت است. بنابراین، اگر مواد مخدر دارای اثر اسکار باشند، از جهت این وصف مشترک، در قلمرو حکم حدیث قرار می‌گیرند. علامه ابن عابدین، از فقیهان حنفی، درباره حکم مصرف بنگ و چرس می‌نویسد:

«أَكْلُ الْبَنْجِ وَالْحَشِيشَةِ حَرَامٌ؛ لِأَنّ كُلّ مَا يُخِلّ بِالْعَقْلِ وَيُفْسِدُهُ لَا يَجُوزُ» خوردن بنگ و حشیش حرام است؛ زیرا هر چیزی که موجب اختلال و فساد عقل شود، جایز نیست (ابن عابدین، ۲۰۰۳م، ج. ۱، ص. ۴۲).

۵-۳. منع قراردادن خویشتن در معرض هلاکت

از دیگر مستندات قرآنی در زمینه ممنوعیت مواد مخدر، آیه‌ای است که مسلمانان را از قرارگرفتن در معرض نابودی و هلاکت بازمی‌دارد. خداوند متعال می‌فرماید:»وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ وَأَحْسِنُوا إِنّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ» [بقره: ۱۹۵] در راه خدا انفاق کنید و خود را با دست خویش به هلاکت نیفکنید و نیکی کنید؛ زیرا خداوند نیکوکاران را دوست دارد.

این آیه، در کنار موضوع انفاق، مسلمانان را از اقداماتی که زمینه نابودی و هلاکت آنان را فراهم می‌سازد، منع می‌کند. از منظر فقهی، این اصل در کنار سایر ادله، مبنایی برای جلوگیری از رفتارهای پرخطر و آسیب‌رسان به سلامت و حیات انسان به شمار می‌رود.

با توجه به آثار شناخته‌شده مواد مخدر، مصرف مداوم و غیرمجاز این مواد می‌تواند سلامت جسمانی و روانی فرد را به‌شدت تهدید کند. اختلال در عملکرد دستگاه عصبی، وابستگی شدید، آسیب به اندام‌های حیاتی، افزایش خطر مسمومیت و در برخی موارد مرگ، از جمله پیامدهایی هستند که ضرورت پیشگیری از مصرف این مواد را آشکار می‌سازند.

۵- ۴. ممنوعیت قانونی مواد مخدر در افغانستان در پرتو احکام امیرالمؤمنین (حفظه‌الله)

افزون بر مبانی شرعی، ممنوعیت مواد مخدر در افغانستان در چارچوب فرمان‌ها و مقررات حکومتی نیز مورد تأکید قرار گرفته است. طی چند دهه جنگ، ناامنی و بی‌ثباتی، زمینه‌های گسترش کشت، تولید و تجارت مواد مخدر در کشور فراهم گردید و در پی آن، اعتیاد به‌ویژه در میان جوانان افزایش یافت. این پدیده، افزون بر آسیب‌های جسمی و روانی، پیامدهای گسترده‌ای بر خانواده و ساختار اجتماعی برجای گذاشت؛ به‌گونه‌ای که شمار زیادی از جوانان، سرمایه‌های انسانی و ظرفیت‌های علمی، حرفه‌ای و اجتماعی خود را در اثر اعتیاد از دست دادند (زرنجی، ۱۴۰۳، ص. ۱). با وجود اجرای برنامه‌ها و طرح‌های متعدد از سوی دولت‌های پیشین و جامعه جهانی برای مبارزه با مواد مخدر، این اقدامات نتوانست به نتایج پایدار و متناسب با گستردگی بحران منجر شود. با روی‌کارآمدن امارت اسلامی افغانستان، مبارزه با این پدیده در شمار اولویت‌های حکومتی قرار گرفت. در همین راستا، امیرالمؤمنین در تاریخ ۱۴۴۳/۴/۹ هـ‌ق، طی فرمان شماره (۳۱)، کشت تریاک و کوکنار را ممنوع اعلام کرد. در پی صدور این فرمان، اقداماتی برای شناسایی و تخریب

فصلنامه علمی فقه و حقوق نوین
Journal of Jurisprudence and Modern Law
Home Page: www.jaml.ir

مزارع کوکنار و جلوگیری از کشت آن در مناطق مختلف کشور انجام شد. در ادامه، به تاریخ ۷ رجب ۱۴۴۴ هـ‌ق، فرمان دیگری در خصوص جلوگیری از استعمال مواد نشه‌آور و تداوی افراد معتاد صادر گردید. بر اساس این فرمان، والیان ولایات مکلف شدند برای جلوگیری از مصرف مواد نشه‌آور اقدامات لازم را اتخاذ کرده و زمینه ایجاد مراکز درمانی و تداوی افراد معتاد را فراهم سازند. در بخشی از این فرمان آمده است:«از آن‌جایی‌که استعمال مواد نشه‌آور به‌طور تدریجی زندگی یک انسان را با تهدید مواجه می‌سازد، نظام اسلامی مکلفیت دارد که مردم خویش را از هر نوع نشه روی‌گردان نماید [...] افرادیکه پیش از این به مواد نشه‌آور معتاد شده‌اند، برای آن‌ها مراکزی ایجاد نمایند که سهولت‌های تداوی را داشته باشد و به‌طور عاجل تدابیر ضروری را برای تداوی آن‌ها اتخاذ نمایند» (وزارت عدلیه، جریده رسمی، ۱۴۴۴ هـ‌ق، ص. ۱۳۹).

بر این اساس، رویکرد قانونی امارت اسلامی در زمینه مبارزه با مواد مخدر، افزون بر ممنوعیت کشت و تولید، جلوگیری از مصرف و توزیع این مواد و فراهم‌سازی زمینه درمان افراد معتاد را نیز در بر می‌گیرد. ازاین‌رو، فرمان‌های یادشده را می‌توان از مهم‌ترین تدابیر حکومتی در راستای مقابله با گسترش مواد مخدر و کاهش پیامدهای فردی و اجتماعی آن دانست.

## ۶-نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف واکاوی زیان‌های مواد مخدر در پرتو مقاصد شریعت اسلامی و تبیین مبانی شرعی ممنوعیت مصرف، تولید و دادوستد زیان‌بار این مواد، با روش کتابخانه‌ای ـ اسنادی و رویکرد توصیفی ـ تحلیلی انجام شد. بررسی مفاهیم، انواع مواد مخدر، پیامدهای فردی و اجتماعی و ادله شرعی مرتبط با آن‌ها نشان میدهد که مواد مخدر از جمله پدیده‌هایی است که آثار زیان‌بار آن به سلامت جسمی و روانی، توانایی‌های عقلانی، وضعیت معنوی، بنیان خانواده، امنیت اقتصادی و سلامت عمومی جامعه به‌صورت مستقیم یا غیرمستقیم می رسد. از این منظر، مسئله مواد مخدرصرفاً یک مشکل بهداشتی یا اجتماعی تلقی نیست، بلکه از منظر مصالح و مفاسد مورد توجه شریعت اسلامی نیز مورد ارزیابی قرار می گیرد. مصرف غیرپزشکی مواد مخدر، متناسب با نوع ماده، میزان و مدت مصرف و شرایط فردی مصرف‌کننده، می‌تواند موجب اختلال در عملکرد دستگاه عصبی، تضعیف قوای شناختی، کاهش تمرکز، حافظه و قدرت تصمیم‌گیری، سستی اراده و ایجاد وابستگی جسمی و روانی شود. این

فصلنامه علمی فقه و حقوق نوین
Journal of Jurisprudence and Modern Law
Home Page: www.jaml.ir

پیامدها، از یک‌سو توانایی فرد را در تشخیص مصالح و مفاسد و اداره آگاهانه زندگی کاهش می‌دهد و از سوی دیگر، زمینه بروز اختلالات رفتاری، کاهش مسئولیت‌پذیری و تضعیف مشارکت مؤثر اجتماعی را فراهم می‌سازد. همچنین، آسیب‌های جسمی ناشی از مصرف این مواد، از جمله ضعف عمومی بدن، اختلالات عصبی، آسیب به اندام‌های حیاتی و افزایش خطر مسمومیت، نشان می‌دهد که مصرف زیان‌بار آن‌ها با ضرورت صیانت از حیات و سلامت انسان ناسازگار است.

از منظر مقاصد شریعت، نتایج بررسی‌ها بیانگر آن است که زیان‌های مواد مخدر با چندین مقصد اساسی شریعت ارتباط دارد. نخست، از جهت حفظ عقل، این مواد با تأثیرگذاری بر قوای ادراکی و قدرت تشخیص انسان، یکی از مهم‌ترین ابزارهای شناخت، انتخاب و مسئولیت‌پذیری را در معرض آسیب قرار می‌دهند. دوم، از جهت حفظ نفس، مصرف زیان‌بار آن‌ها سلامت جسمی و روانی و در مواردی حیات انسان را تهدید می‌کند. سوم، از حیث حفظ دین، اختلال در عقل، تضعیف اراده و غفلت از مسئولیت‌های عبادی و اخلاقی می‌تواند زمینه کاهش پایبندی عملی فرد به ارزش‌ها و تکالیف دینی را فراهم سازد. چهارم، از منظر حفظ مال، هزینه‌کردن منابع اقتصادی برای تهیه مواد مخدر، اتلاف دارایی، افزایش بدهکاری و محرومیت اقتصادی خانواده و نیز کاهش بهره‌وری نیروی انسانی، با ضرورت صیانت از اموال و استفاده معقول از امکانات زندگی تعارض دارد. افزون بر این، آثار اعتیاد بر روابط خانوادگی، مسئولیت‌های والدینی و تربیت فرزندان، ضرورت توجه به حفظ نسل و استحکام نهاد خانواده را نیز آشکار می‌سازد. بنابراین، مواد مخدر از منظر مقاصدی، به دلیل تهدید هم‌زمان چندین مصلحت اساسی، واجد مفسده‌ای چندبُعدی است.

در زمینه حکم شرعی نیز بررسی آیات قرآن کریم، روایات نبوی و دیدگاه‌های فقیهان نشان داد که ممنوعیت مصرف زیان‌بار مواد مخدر صرفاً بر قیاس آن‌ها با مشروبات الکلی استوار نیست، بلکه مجموعه‌ای از مبانی مستقل و مرتبط شرعی، از جمله تحریم خبائث، حفظ عقل و نفس، منع افکندن خویشتن در معرض هلاکت، حرمت اضرار به خود و دیگران، قاعده «لا ضرر و لا ضرار» و نهی از همکاری در گناه و تجاوز، در استنباط این حکم نقش دارند. بر این اساس، هرگاه مصرف ماده‌ای موجب زوال یا اختلال عقل، آسیب قابل اعتنا به سلامت انسان یا تحقق مفسده‌ای معتبر شرعی شود، مصرف غیرمجاز و زیان‌بار آن ممنوع و حرام خواهد بود. همچنین، تولید با هدف توزیع حرام، خریدوفروش و قاچاق این مواد، در صورتی که زمینه مصرف غیرمجاز و گسترش مفاسد فردی و اجتماعی را فراهم سازد، از جهت مشارکت در تحقق حرام و اضرار به دیگران، مشمول منع شرعی است و درآمد حاصل از چنین فعالیت‌هایی نیز مشروعیت شرعی ندارد. بنابراین، مصرف غیرپزشکی و زیان‌بار مواد مخدر، به دلیل تعارض با مصالح اساسی انسان و تهدید مقاصد بنیادین شریعت، از نظر شرعی ممنوع و حرام است و فعالیت‌های مرتبط با تولید، توزیع و تجارت آن نیز هرگاه در خدمت مصرف حرام و گسترش مفاسد قرار گیرد، مشمول منع شرعی خواهد بود. بر این اساس، مبارزه با مواد مخدر تنها اقدامی برای پیشگیری از یک آسیب فردی نیست، بلکه ضرورتی شرعی، اخلاقی و اجتماعی در راستای حفظ عقل، نفس، دین، مال، نسل، استحکام خانواده و سلامت جامعه به شمار می‌رود؛ ضرورتی که تحقق آن مستلزم همکاری و هماهنگی نهادهای دینی، آموزشی، درمانی، اقتصادی و حکومتی است.

فصلنامه علمی فقه و حقوق نوین
Journal of Jurisprudence and Modern Law
Home Page: www.jaml.ir

## منابع


۱. قرآن کریم

۲. ابن عابدین، محمد أمین، حاشیۀ رد المحتار علی الدر المختار، قاهره: مطبعۀ مصطفی البابی الحلبی، ۱۳۸۶هـق.

۳. ابن قیم الجوزیۀ، شمس الدین، زاد المعاد فی هدی خیر العباد، بیروت: مؤسسۀ الرسالۀ، ۱۴۱۵هـق.

۴. ابن منظور، جمال الدین محمد بن مکرم، لسان العرب، بیروت: دار صادر، ۱۴۱۴هـق.

۵. إسماعیل، خالد، أضرار تعاطی المخدرات، ریاض: مکتبۀ التوبۀ، ۱۴۱۲هـق.

۶. البار، محمد علی، الأضرار الصحیۀ للمخدرات، منشورات رعایۀ الشباب، ۱۴۰۸هـق.

۷. بخاری، محمد بن اسماعیل ابوعبدالله، صحیح البخاری، بیروت: دار ابن کثیر، ۱۴۰۷.

۸. خادمی، نور الدین، علم المقاصد الشرعیۀ، ترجمه سهیلا رستمی، تهران: نشر احسان، ۱۳۹۷هـش.

۹. الخولی، جمعۀ علی، «سبیل الدعوۀ الإسلامیۀ للوقایۀ من المسکرات والمخدرات»، الجامعۀ الإسلامیۀ بالمدینۀ المنورۀ، السنۀ السابعۀ عشرۀ، العدد ۵۴ (۱۴۰۲هـق).

۱۰. دهخدا، علی‌اکبر، لغت‌نامه دهخدا، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۷۷.

۱۱. راجی، عبدالقدوس، «اضرار و حکم شرعی مواد مخدر»، مجلۀ علمی پوهنتون کابل، کابل، ۱۳۹۴.

۱۲. الرازی، محمد بن أبی بکر، مختار الصحاح، بیروت: دارالکتب العربی، ۱۴۰۱هـق.

۱۳. راغب اصفهانی، حسین بن محمد بن المفضل، معجم مفردات الفاظ القرآن، تحقیق ندیم مرعشی، دمشق: دارالقلم، ۱۴۱۳هـق.

۱۴. ریسونی، احمد، اهداف دین از دیدگاه شاطبی، ترجمه سید حسن اسلامی و سید محمد علی ابهری، قم: دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۶هـش.

۱۵. زرنجی، احمد، «اعتیاد و امنیت اجتماعی در افغانستان»، مجله علوم اجتماعی، کابل، ۱۴۰۳.

۱۶. زلمی، مصطفی ابراهیم، اصول فقه کاربردی، ترجمه احمد نعمتی، تهران: نشر احسان، ۱۳۹۴هـش.

۱۷. سبکی، علی بن عبدالکافی، الابهاج فی شرح المنهاج، تحقیق احمد جمال زمزمی، مکه مکرمه: دار البحوث للدراسات الاسلامیه وإحیاء التراث، بی‌تا.

۱۸. السلمان، عبدالعزیز، موارد الظمآن لدروس الزمان، بیروت: دار الکتب العلمیۀ، ۱۴۲۸هـق.

۱۹. الشاطبی، إبراهیم بن موسی اللخمی، الموافقات فی أصول الفقه، تحقیق عبد الله دراز، قاهره: دار ابن عفان، ۱۴۱۷هـق.

۲۰. شاهین، سیف الدین حسین، المخدرات والمؤثرات العقلیۀ، ریاض: شرکۀ العبیکان للطباعۀ، ۱۴۰۹هـق.

۲۱. شربینی، محمد بن أحمد، مغنی المحتاج إلی معرفۀ معانی ألفاظ المنهاج، بیروت: دار الکتب العلمیۀ، ۱۴۱۵هـق.

۲۲. شیبانی،أحمد بن حنبل، مسند الإمام أحمد بن حنبل، بیروت: مؤسسۀ الرسالۀ، ۱۹۹۶م.

۲۳. طویلۀ، عبد الوهاب عبد السلام، فقه الأشربۀ، قاهره: دار السلام للطباعۀ والنشر والتوزیع، ۱۴۰۶هـق.

۲۴. الطیار، عبدالله بن محمد، المخدرات فی الفقه الإسلامی، ریاض: مکتبۀ التوبۀ، ۱۴۱۲هـق.

۲۵. عباس، محمد، المخدرات والإدمان، قاهره: أخبار الیوم، ۱۹۸۹م.

۲۶. العرینی، یوسف، جحیم المخدرات، ریاض: مطابع الفرزدق، ۱۴۱۰هـق.

۲۷. العمری، عبد الکریم بن صنیتان، الأضرار الناجمۀ عن تعاطی المسکرات والمخدرات، مدینه منوره: دار المآثر، ۱۴۲۱هـق / ۲۰۰۱م.

۲۸. غزالی، ابوحامد محمد بن محمد، المستصفی فی علم الأصول، بیروت: دارالکتب العلمیۀ، ۱۴۱۷هـق.

۲۹. فاروقی، عبدالکریم، المدخل الی اصول الفقه الاسلامی، ریاض: دارالنشر

فصلنامه علمی فقه و حقوق نوین
Journal of Jurisprudence and Modern Law
Home Page: www.jaml.ir

العربی، ۲۰۰۳.
۳۰. قرافی، شهاب الدین احمد بن ادریس، الفروق، ریاض: مکتبۀ نزار مصطفی الباز، ۱۴۱۶هـق.
۳۱. مرتضی زبیدی، محمد بن محمد، تاج العروس من جواهر القاموس، تحقیق جمعی از محققین، بی‌جا: دار الهدایۀ، بی‌تا.
۳۲. مصطفوی، حسن، التحقیق فی کلمات‌القرآن، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۶۰هـش.
۳۳. مطیع، قریب الله، حکم مخدرات در اسلام، کابل: سعید، ۱۳۸۸ش.
۳۴. مناع، قطان، التشریع والفقه فی الاسلام، قاهره: مکتبۀ وهبۀ، ۲۰۰۱م.
۳۵. میلاد، عبدالناصر بن خضر، البیوع المحرمۀ والمنهی عنها، المنصورۀ: دار الهدی النبوی، ۱۴۲۶هـق / ۲۰۰۵م.
۳۶. النووی، یحیی بن شرف، شرح صحیح مسلم، قاهره: مطبعۀ إمام زکریا علی یوسف، ۱۹۶۶م.
۳۷. قشیری نیشاپوری، مسلم بن حجاج، صحیح المسلم، بیروت: دار الجیل، بی تا.
۳۸. وزارۀ عدلیه، جریده رسمی، فرامین، احکام و هدایات عالیقدر امیرالمؤمنین، ۱۴۴۴هـق.
۳۹. وزارۀ الأوقاف والشئون الإسلامیۀ، الموسوعۀ الفقهیۀ الکویتیۀ، القاهرۀ: مطابع دار الصفوۀ، ۱۴۲۷هـق.